"ÇEVREDİLBİLİM"E DOĞRU[1]

Prof. Dr. Tahir Balcı
ÇÜ Eğitim Fakültesi
Alman Dili Eğitimi AD Başkanı

ÖZET

Bugün üniversitelerimizde pek konulaştırılmayan çevredilbilim, 70'li yıllarda Avrupa'da E. Haugen'ın çalışmalarıyla adını duyurmaya başlamıştır. Ancak çevredilbilimin sınırları tam çizilebilmiş değildir ve bu en büyük sorunudur. Çevredilbilim, başka dilbilim kuramlarının çerçevesinde ele alınan birçok konuyu inceler. Farklılık yaratan şey, başka kuramlara ait ulamların yalnızca çevre motifleriyle doldurulmasıdır. Bu gerçek çevredilbilimin gelişmesinin önünde bir engel oluşturmaktadır.

Çevredilbilim için en temel kavram çeşitliliktir; ***büyük, güçlü, ezici, sıradan*** *olana karşı* ***küçük, zayıf, mağdur, farklı*** *konumda olanın yanında yer alır. İnsanın çevreye yararcılık açısından bakmasına karşı çıkar.*

Bu çalışmada önce çevredilbilimden ne anlaşıldığına değinilecek, sonra Türkçeden birkaç örneğin yanında konuya ilişkin eleştirilere yer verilecektir.
Anahtar sözcükler: çevredilbilim, sınırsızlık, mecaz, sözcük oyunları, biyo-sözcükler

ZUSAMMENFASSUNG

Die Ökolinguistik, die heute in unseren Universitäten fast nicht thematisiert wird, hat in den 70er Jahren durch die Arbeiten E. Haugens von sich reden lassen. Aber bis heute wurden die Grenzen dieses jungen Zweiges leider nicht klar gezogen, und das ist gerade sein Schwachpunkt. Die Ökolinguistik untersucht viele Themen, die eigentlich in andere linguistische Theorien gehören. Was anders ist, ist nur die Ausfüllung der Kategorien der jeweiligen Theorien mit Umweltmotiven. Diese Tatsache ist ein Hindernis für ihre Theoretisierung.

Die Basis der Ökolinguistik ist die Vielfalt: Vielfalt der Arten, der Sprachen, der Kulturen. Gegenüber dem Grossen, dem Starken, dem Unterdrückenden und dem Häufigeren widmet sie sich dem Kleinen, dem Schwachen, dem Unterdrückten und dem Anderen; in Bezug auf die Umwelt lehnt sie eine utilitaristische Sichtweise ab.

Neben Ausführungen über das Was der Ökolinguistik, die mit türkischen Beispielen bereichert werden, wird in dieser Studie dieser junge Zweig überhaupt kritisiert.

Schlüsselbegriffe: *Ökolinguistik, Grenzenlosigkeit, Metapher, Wortspiele, Bio-Wörter*

GİRİŞ

Çevredilbilim 70'li yıllarda Norveçli toplumdilbilimci Einar Haugen'ın yurttaşı filozof Arne Naess'in etkisinde kalarak dillerin de canlılar gibi bir arada yaşadığını, geliştiğini, birbirine karıştığını ve öldüğünü savlamasıyla ve bu düşüncelerini "The Ecology of Language" adı altında dilbilim dünyasına sunmasıyla adını duyurmaya başlamıştır[2]. Ancak kuramsal olarak dizgeleştirilmiş ya da adlandırılmış olmasa da, çevredilbilimi düşünsel anlamda W. von Humboldt'a dayandıranlar da vardır (Bak. Makkai 1996: 83). 80'li yıllarda bu terimi salt mecazi kullanımdan kurtarıp dil-çevre sorunlarıyla ilişkilendiren kişi ise Alwin Fill olmuştur.

Çevredilbilim bugün üniversitelerimizde pek konulaştırılmasa da, Avrupa'da ilgi gördüğü söylenebilir. Başta Graz Üniversitesi'nde (A. Fill) olmak üzere Bielefeld (P. Finke, H. Strohner ve W. Trampe), Odense (J. Chr. Bang & J. Door), Adelaide (P. Mühlhäusler), Sydney (M. A. K. Halliday) ve Chicago'da (A. Makkai) çevredilbilim merkezleri kurulması bunu göstermektedir.

Çevredilbilim kavramının kapsam alanı konusunda belirsizlik olduğunu görüyoruz; varolan kavram bulanıklığına açıklık getimek için Fill (1996: X) şu ayrımı yapmaktadır:

- Çevredilbilim (Ökolinguistik, ecolinguistics): En geniş anlamda çevrebilimle dilbilimin buluştuğu üstalan.
- Çevrebilimsel dilbilim (Ökologische Linguistik, ecological linguistics): Çevrebilimden ödünçlenen kavram ve ilkeleri dile uygulayan dilbilim
- Dil çevrebilimi (Sprachökologie, language / linguistic ecology): Dil ile çevresel sorunlar arasındaki ilişkileri araştıran alan
- Diller çevrebilimi (Ökologie der Sprachen, ecology of languages): Çokdilliliğe, dillerin korunmasına ve geliştirilmesine vurgu yapılarak dillerarası etkileşimi araştıran alan

Çevredilbilim, yeni bir alan olduğunun düşünülmesi, dil-toplum-kültür-çevre ilişkisine ve sorunlarına bildik, kalıplaşmış ya da resmi (!) çerçevenin ötesine taşarak daha farklı ve daha özgün bir açıdan bakıldığının düşünülmesinden olsa gerek, özellikle bu akımın temsilcilerince 20. yüzyılın başından bu yana yapısalcılığa karşı oluşan ilk ciddi alternatif olarak görülmektedir (Bak. Finke

1996: 27). Ancak bunun gerçekten böyle mi olduğunu tartışmak gerekir.

Fill'e göre (1996: 3) çevredilbilimin temeli çeşitlilik ve çoğulculuktur; bundan anlaşılması gereken şey biyolojik türlerde, kültürde ve dilde çeşitliliktir. Araştırmalarda iki yönlü çalışmak olanaklıdır: Ya çevrebilimden, ilkelerinden, yöntemlerinden ve kavramlarından yola çıkılıp bunlar dile uygulanır, ya da dilbilimin olanaklarından yararlanılarak insanın çevreyle (doğayla, kültürle, dille, insanla) olan etkileşiminde ortaya çıkan sorunlar çözümlenebilir ve çözüm önerileri getirilebilir.

ÇEVREDİLBİLİMİN YUMUŞAK KARNI: SINIRSIZLIK

Çevre sorunlarının günümüzde doruğa çıkması nedeniyle çok boyutlu çözüm arayışları başlamıştır. Bu arayışların sonucunda çevredilbilimin ilgi çekmeye başladığını yukarıda belirttik. Ancak ilgi odağı olduğu kadar kuşkuyla bakılan bir alan olduğunu söylemek de pek yanlış olmaz. Bunun en önemli nedeni, sınırlarının tam çizilememiş olmasıdır; çevredilbilimin sınırları nerede başlıyor, nerede bitiyor? Bu soruyu belki şöyle sormak gerekir: Çevredilbilimin dışında kalan dilbilim konuları hangileridir? Bugün itibarıyla bu sorulara yanıt vermek güçtür; zaman içerisinde bu eleştirel sorulara verilecek yanıtlar konuya açıklık getirecek ve çevredilbilime katkı sağlayacaktır.

Çevredilbilimin başyapıtı sayılabilecek Fill (1996: 3)'e bakılırsa; biyolojik – dilsel çeşitlilik, toplumda çokdillik, zihinde çokdillik, yerli (saf) – karma diller, sözbilim (söz sanatları), dil değişmesi, dil çatışması, dil ilişkisi, dil (lehçelerin, azınlık dillerinin) ölümü, kod kaydırma, girişim, her yönüyle toplumdilbilim (dil-toplum-düşünce ilişkisi; Sapir-Whorf Varsayımı), kadınеşitlikçi (feminist) dilbilim, kültürlerarasılık, birçok yönüyle göstergebilim, bazı yönleriyle biçimbilim (sözcük yapımı) çevredilbilimin alanına girebilir. Şimdi sadece birkaç örnek vermekle yetinelim.

Türkçeden Örnekler: Mecaz

Son zamanlarda en çok rastlanılan durum, kavramların içini boşaltıp ya da tersine çevirip dil ve düşünce kirliliği yaratarak doğayı sömürmeye yönelik yasal değişikliklerin olduğundan farklı yansıtılmasıdır. Orman Bakanılığı'nca **imar düzenlemesi** diye gösterilen, "**verimsiz ormanların verimli hale getirilmesi için özel sektörün enerjisini, sermayesini, tecrübesini ve dinamizmini değerlendirmek"** sözüyle üstü örtülen amaç, **orman vasfını yitirdiği** savlanan **arazileri** başta olmak üzere tüm **ormanları** daha çok **yağmalamak**tan başka bir şey değildir. Tabiat Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu'nun **imar planı** dediği değişiklik ise, çok çeşitli yolsuzluklarla gündemin başkonusunu oluşturan Maliye Bakanı Kemal Unakıtan'ın öncelikle **kaçak villa**larını **aklamak** ve **doğal varlıkları** eşe dosta **peşkeş çekmek** anlamına gelmektedir. Ya da Unakıtan'ın kaçak iki villayı **yıkacağını** söylemesi, ancak bunun arkasında yeni imar planına göre (!) dört villa **kondurma** niyetinin olması **dil oyunları**yla örtülmeye çalışılan başka bir **çevre katliamı**na gönderimde bulunmaktadır.

Çok güncel olan **kanatlıların insanca itlafı** (?) konusu ise, özellikle **köy tavukçuluğu**nun bitirilmesi amacıyla tavukların **toplu öldürülmesi** düşüncesini yansıtmaktadır.

Bush'un "**tüm dünyada diktatörlük yıkılmalı"** ya da "**İran özgürleşmeli"** söylemi, aslında kendisinin diktatörlüğüne karşı çıkanları dize getirme, **diktatörlüğünü pekiştirme**, İran'a karşı **savaş açma** ve Afganistan / Irak örneğinde olduğu gibi yeniden bir **çevre** (insan, kültür, hukuk) **katliamı** gerçekleştirme arzusunun örtük anlatımıdır.

Nükleer programın (=silahların) **barışçı amaçla kullanılması** söylemi de bir paradoksu, başka bir karşı-çevreci tutumu göstermektedir.

Buraya kadarki örneklerde dil oyunlarına, özellikle de mecazi anlatıma başvurularak dilin nasıl karşı-çevreci, karşı-toplumcu ve baskıcı politikalara alet edilebileceğini gördük[3]

Dille ve Dilde Irkçılık

Balcı ve Akbulut (1997: 179) "Küreselleşme ve Dil" adlı makalelerinde t*oplumu ya da bir bölümünü sindirmeyi, kendisine ilgi duyanları harekete geçirmeyi ve böylece devletin baskıcı önlemlere başvurmasını sağlamayı amaç* edinmeyi terör, terörü de küreselleşmenin sonuçlarından birisi olarak değerlendirmektedirler. Aşağıdaki örnekte de keza dilin bilimsellikten uzak terörist ideolojik amaçlarla kötüye kullanılabileceğini görüyoruz: Bazı yayın organlarında[4] yer alan "**Türk medeniyeti, köyden gelen etkilere kapatılmalıdır. Köy, Kürtçülüğün yaşam alanıdır"** ya da **"Her Türk, alışverişini mutlaka Türkten yapmalıdır"** ya da **"Türk, Kürt dizisi izlemez, Kürtçe müzik dinlemez. Kürtçe konuşulan minibüse binmez"** gibi kışkırtıcı ırkçı söylem de çevredilbilimin ilgi alanına girer. Bu örneklerde çevrenin en doğal ve masum biçimde varlığını sürdürdüğü köylere, çokkültürlülüğe ve başkasının başkalığına saygı ilkesine karşı takınılan **çevre** (insan, kültür, hukuk) **düşmanı** bir anlayışla karşı karşıyayız.

Çevreci ya da Karşı-Çevreci Göstergeler

Göstergesel düzeyde çevredilbilimle ilişkilendirilebilecek yukarıdaki çevreci ya da karşı-çevreci kimi birimlerin ya da söylemlerin yanında şu öbekler sayılabilir: tarla (domatesi), köy (yumurtası, ekmeği, peyniri), çevre dostu / yeni nesil (motor), küresel ısınma, köpek estetiği, etyemez, sosyal adalet, küreselleşme, mikrobik silah, ekosistem, egzotik canlı, genetik çeşitlilik, tezek, kokaryakıt, kentsel atık, kırsal alan, çevresel kaygı, sağlıklı / çarpık kentleşme, yeşil kuşak, göç, betonlaşma vb.

Kimi birimler eklendikleri sözcükle birlikte çevreci, karşı-çevreci ya da yansız bir içerik yüklenirler: gece**kondu**, villa**kondu**, doğa**l** (yoğurt), katkı**sız** (süt), hormon**suz** (sebze), tavuk**suz** / inek**siz** köy (olur mu?), hayvan**sever**, orman**sever**. Yabancı dilden gelen **neo-** ekiyle yapılan sözcükler de bu bağlamda değerlendirilebilir: **neo**liberal, **neo**faşist.

Anlık ya da Moda Sözcükler

Biçimbilgisel düzeyde en çok görülen durum, **biyo-** ve **eko-** birimlerinin kullanılmasıyla oluşturulan ve çoğu sözlüğe daha girememiş sözcüklerdir: biyoçeşitlilik, biyodizel, biyo-taslak, biyo-sektör, biyo-patent, biyo-medikal, biyo-esin, biyo-alan, biyo-iklim, biyo-faşizm, biyo-yakıt, biyo-ekoloji, biyo-ürün, biyo-duvar, biyo-terör, biyo-güvenlik, biyo-algılayıcı, biyo-çeşitlilik, biyo-yağ, biyo-Tanrı, biyo-atık, biyo-silah, biyo-pil, biyo-mimari, biyo-banka, biyo-hukuk; eko-okul, eko-etik, eko-ilke, eko-ürün, eko-mahalle, eko-yakıt, eko-su, eko-tarım, eko-köy, eko-ekonomi, eko-turizm, eko-anarşi, eko-yerleşim.

Burada sözü edilen sözcüklerdeki **biyo-** ve **eko-**, **biyolojik** ve **ekolojik** sıfatlarının kısaltılmış biçimleridir; Türkçede önekimsi (Präfixoid) olarak kullanılan bu birimlere yabancı dillerde de anlık / moda sözcük yapımında Türkçedekinden daha çok rastlanmaktadır. Yukarıdaki sözcüklerin çoğu büyük olasılıkla doğrudan Türkçeye çevrilmiştir. Bu anlık sözcüklerdeki **biyo-** ya da **eko-** eklerini tek ve aynı biçimle karşılayarak Türkçeleştirmek zor görünmektedir. Örneğin **biyoçeşitlilik** için **doğal çeşitlilik**; **biyodizel** için **doğal dizel** ya da **bitkisel dizel**; **eko-turizm** için **çevre turizmi** ya da **doğa turizmi**; **eko-ürün** için **çevreci ürün**, **doğal ürün** ya da **hormonsuz ürün** denebilir. Ancak **biyo-iklim, biyo-duvar, eko-ekonomi** gibi birçok birime bir karşılık önerebilmek daha zordur. Türkçeleştirmede karşılaşılan bu zorluğun nedeni, içeriklerin dilimize yeni yeni girmeye başlamasından dolayı kolaycı bir yaklaşımla anlık biçimlere başvurulması ve oluşturulan bu biçimlere oluşturanlarca ve kullananlarca genellikle farklı anlamların yüklenmesidir. Bu sözcüklere Türkçe karşılıklar bulunması, kavramlarla birlikte biçimlerin de oturmasına bağlıdır; böyle bir durumda oluşturulan sözcükler sözlükleşme aşamasına gelebilecektir.

SONUÇ

Anlaşılan o ki; çevredilbilim **büyük, güçlü, ezici, sıradan** olana karşı kendini **küçük, zayıf, mağdur, farklı** konumda olana adamıştır. İnsanın çevreye yararcılık açısından bakmasına karşı çıkmaktadır. Çünkü çeşitliliğin, farklılıkların; insanın doğaya, çevreye, topluma, dile saygısının ve katkısının ancak bu biçimde sağlanabileceği düşünülmektedir. Bunda başarılı olunması, sınırlarının daha açık çizilmesine, kuramsallaştırılmasına ve toplumda yansıma bulmasına bağlıdır.

Çevredilbilimin dünyada bugüne kadar görebildiği ilginin en üst düzeyde olduğu ve - bir bakıma **yeşil partiler** gibi **yeşil bilim** olarak - güdük kalacağı söylenebilir. Çünkü bu alanın kendine özgü somut bir yöntemi ve kuramı yoktur, başka kuramlardan ve bunların yöntemlerinden yararlanmaktadır; derme – çatma bir görüntü arzetmektedir. Çevredilbilim diye bugüne kadar sunulan şey, değişik dilbilim ulamlarının ve kuramlarının moda niteliğindeki **çevre motifleriyle** süslenmesinden ve doldurulmasından başka bir şey değildir.

KAYNAKÇA

Balcı, T. ve Akbulut, N. (1997) "Küreselleşme ve Dil". Demircan, Ö. ve Erözden, A. (Yay.): Bildiriler. XV. Dilbilim Kurultayı 24.25.05.2001. İstanbul, s. 177-186.

Fill, A. (Yay. 1996): Sprachökologie und Ökolinguistik. Tübingen.

Fill, A. (1996): "Ökologie der Linguistik – Linguistik der Ökologie". Fill (Yay.), s. 3-16.

Finke, P. (1996): "Sprache als missing link zwischen natürlichen und kulturellen Ökosystemen. Überlegungen zur Weiterentwicklung der Sprachökologie". Fill (Yay.), s. 27-48.

Ivić, M. (1971): Wege der Sprachwissenschaft. München.

Makkai, A. (1996): "Die Welt als Bewusstsein und Paraphrase". Fill (Yay.), s. 77-91.

[1] Bu terimin tırnak içine alınmasının nedeni, içeriğindeki ve yöntemindeki belirsizlik nedeniyle "çevredilbilim" diye bir "uygulamalı dilbilim" alanına mesafeli yaklaşılmasıdır.

[2] Aslında yeni olmayan bu düşünceler Darwin'in Evrim Kuramına ve bu kuramın ilkelerinin dil için de geçerli olduğunu savunan, düşüncelerini **Biyolojik Doğalcılık** (biologischer Naturalismus) olarak da bilinen **Soyağacı Kuramı** (Stammbaumtheorie) adı altında duyuran August Schleicher'e (1821-1868) dayanmaktadır (Bak. Ivić 1971: 37). Biyolojik doğalcılık ya da Soyağacı Kuramı çağdaş dilbilim kuramlarına ters düşmektedir. Türk dilindeki özleşme çalışmaları ile bu çabalara karşı duranların gerekçeleri bu bağlamda düşünülmelidir.

[3] Küreselleşme ve dil bağlamında kullanılan buna benzer birçok örnek için bak. Balcı, T. ve Akbulut, N. (1997)

[4] http://www.turksolu.org/89/basyazi89.htm; 6.2.06.